

Салықов К.

Евней Бөкетов - дарынды аудармашы / К. Салықов // Орталық Қазақстан.- 2005.- 19 наурыз.

Евней-ағаның поэзия және драматургия салаларындағы аудармаларын қолға алып, бір ауыз сөз жазуға кіріскенім әдеби талдау не ғылыми зерттеу емес, тек қана сансыз қырлы, бір сырлы дарабоз дарынның бір қырын аша түсу ғана. Жалпы алғанда ақындық дерті Евнейге жастайынан жабысты. Ол анасынан ақын болып жаратылды, бірақ бодандық өміріміздің оны бала күнінен әр саққа салуы тағдырдың сан түрлі қиындықтарынан өткізді. 1932 - 1933 жылдар әкелген аштықтың жеті жасында жабысқан тауқыметі көкірегінде өшпес із қалдырды. Ұлы Отан соғысының ауыртпалығы мектептегі оқушы, қыршын жас тағдырына өз белгісін салды. Көп бейнеттің де зейнеті сол шығар ол өмірдің қызу ортасында өсті, тайғақ кешу, тар кезеңдерді өз көзімен көрді. Демек, тағдыры қандай тәлкекке салса да, ол - өлең мен жазудан, орыс ақын-жазушыларын қазақшаға аударудан ешқашан қол үзбеді.

Е. Бөкетовтің аудармашылық өнерін сөз еткенде, Есениннен есіп өтіп, Шекспирге бірақ жетті десек асыра сілтегеніміз болар еді. Оларға жеткенше жас талант әу бастан халқымыздың әдеби бай мұрасынан шөлі қанғанша сусындады. Ауыз әдебиетін жіті білді. Евней Абайды жатқа білді десек еш жаңалық ашпаймыз, ондай ұлағатты мысалдар толып жатыр, ал оның Жамбыл атамызды, Мұхтар, Сәбит, Ғабит, Ғабиденді өте терең, мейлінше толық игергеніне тандануым, қайран қалуым шексіз еді. Талай жылдар кездесіп жүргендегі мен байқағам шоқтығы биік бір байлығы - Жамбылдың бар болмысын мұқият меңгергендігі болатын. Жәкеңнің үздік «Манасшыл» ақын екенін де Евекеңнен естідім. Тоғызыншы сыныпты үздік бітірген Евнейді соғыс жылдары мұғалімге тапшылықтан Марьевкедегі аудан басшылары қазақ, орыс ауылдарындағы мектептерге сабаққа жекті. Бұл күндердің өз бергені сол, әсіресе жатқа айтуға, оқуға, көркем сөздің ауызекі шеберлігіне ынтыққан шағының, бүршік жарған кезі еді. Ол сол кездердің өзінде орыс тілінде өлең жаза бастады, орыс тілінен қазақ тіліне, қазақ тілінен орыс тіліне аударуға жаттығуға кірісті.

Міне, осының барлығы оның үстіне күнделікті ізденімпаздығы мен орасан еңбекқорлығы Алматыда оқып жүрген студент, аспирант кезінде әдеби қауымға таныс етті. Орысшадан қазақ тіліне аударылған бірсыпыра еңбектермен танысып, газет, журнал беттерінде оларға өзінше адал баға беруге кірісті. Аударманың сыншысы бірде: «мука» мен «му'каны» айыра алмаған ақын Маяковскийді аударуға қалай барады» - деп үлкендерге де ауыз сала бастады. Кейін өз аудармаларын жариялауға еркін кірісті.

Е. Бөкетовтің қомақты деген аудармаларына тоқталсақ: В. Шекспирдің «Макбет», «Юлий Цезарь», Джон Флетчерден «Испан соғысы» атты драмалық шығармаларын атар едік. Сондай-ақ, В.Маяковскийдің «Қандала», «Тамара мен Демон», «Керемет» атты поэмалары; Есениннің «Анна

«Снегина» атты поэмасы және де «Советтік Русь», «Келіншекке хат», «Кочаловтың итіне» атты өлеңдерінің аудармалары сөтті шыққан.

Әрине, Евней Бөкетов дегенде оның В.Маяковскийді әрі аударып, әрі өзге аудармашыларға сыншы көзбен қарап, демеу бергені еске туседі. Евнейдің аударуында В.Маяковскийдің «Қандаласы» қазақша қалыбына дәл түсті. «Еркекке күш те керек, іс те керек, білек те, жүрек те керек» — дегендей Евекенде күш молынан, білек пен жүрек ере туған серіктері, ал солардың арқасында үлкен-үлкен істер де дүниеге келді. Тиген жерін тесіп өтер Маяковскийдің өткір де, жер-жебесіне жеткір ұшқыр сөздері Бөкетовтің аудармасында өз баламасын сөтті тапты. «Қандаладағы» түйме сатушының:

«Түйме үшін азаматтар үйленбе!

Түйме үшін әйеліңнен жиренбе!

Басып қалса сұқ қолымен бармағы,

Шешілмейді азаматтың шалбары» - дегені;

Қайрақ сатушының:

«Қайрап ұста пышағыңды

болсын десең жүзі өткір,

Қайра, безеп тіліңді

болсын десең сөзі өткір» - деуі;

Селедка сатушының:

«Республикада ең тұздысы тамақтың,

Жан серігі құймақ пенен арақтың» - деп шалкуы;

Слесарьдың:

Ол қыз емес, ол бір құт,

Екі емшегі екі пұт» - деп айғайлауларды сол күндерде ауызға ілігіп, қанатты сөздер болып кетті. Маяковскийді аударушылар қаншама аты шулы адамдар, әрі көп болса да Бөкетовтің «Қандаласы» ең тамаша аударма болып, әділ бағасын алды.

«Қандаладағы»-: «Қандалиус нормалис,

Тоғышарис вульгарис» - дегені де тапқырлығын танытты.

«Тоғышарис вульгаристер» қай заманда да болады екен. Осы күнгі кей қауіпті алпауыттарға үңілсек, даңғазасы көп, өрі іске олақ, әрі қадалған жерінен қан алып өзіне керегін сорып жатқаны көзге елестеп, санаңа орнығады. Бейімбет Майлиннің «Мырқымбайы» секілді Маяковскийдің «Қандаласы» да қазақ зиялы қауымына кең тарады.

Евней Маяковскийдің шығармаларын белгілі мақсатпен аударды. Біріншіден, өжет мінезі, екіншіден, астарлы да ойлы сөзі бауыр тартты. Қоғамдағы хайуанат сипаттыларды Маяковскийше әшкерелей білу де үлкен өнер ғой. Сол ерен мінезінен тапқан кедергілері де аз емес, орыстың ұлы ақынының өлімі де жұмбақ болып өтті. Маяковскийде үлкен ойшылдықтың, тарихтың тереңіне қарай білудің нышаны анық белгі береді. Оның өзі үлкен сабақ еді, тамаша үлгі көрсетті.

Бөкетовтің сырлы сөздің саңлағы, көркем сурет шебері Сергей Есенинге баруы да әрі ерлік, әрі заңды құбылыс, Сергей көрген селендерді Евней де көрді. Орыс пен қазақ қатар шеккен шым-шытырық өмір құбылыстарының да

ұқсастықтары аз еместі. Есениннің жинақтары алғашқы рет қолға түскенде ауыл өмірінің айнасындай, тіршіліктің тірі суретіндей бауыр тартқаны айдан анық. Оның үстіне біздің де, Евнейдің де мектептегі кезінде Есенин жабық жатты. ал ол ақталып ашылған кезде, яғни халық пен орыстың дүлдүл ақынының арасындағы заңсыз перде ашылғанда Евекендер әу дегеннен керегін аңдап, сүйгенін аударуға кірісті. Ақ қайыңдардың арасында өскен Евнейге орыстың құдды сондай сулу табиғатын жайлап ескен Есениннің өлеңдері қызғылықты құбылыс болып көрінді де аударма келгенде аударма емес, жеңіл оқылып өзінің төл туындыларындай тартымды әсер қалдырды.

«Анна Снегинаның» барлық көріністері біздің Есіл - Көкше өңіріне өте ұқсас, поэмадағыдай талай диірмендерді де, диірменшілерді де көріп өскен елміз ғой. Кез келген екі селен, не екі ауылдың арасындағы талас-тартыс, араздық, достық, бәсеке, бақастық бәрі-бәрі де танымал өз өміріміздей көрінеді. Сондықтан да Евнейдің:

«Айтпасқа жетпес әліміз,

Бейнесі өшпес жан екен.

Жас күнде сүйдік бәріміз,

Бізді де сүйген бар екен» - дегені нағыз қазақы өлеңдей емес пе. Тап осындай үздік аудармалар қай жүректен де орын табады ғой. Бұл поэмадан орыстың иісі аңқып тұр, поэма ашық, мырза-орыс өмірі. Орыс мінезді дүние жеткілікті, ал соңғы шумаққа келсек әмбеге ортақ. Есенинді аударып Евекен өз шер-шеменін бір емдесе, қаншама тағдыры ұқсас оқырманның сауабын алды. Бәріміз де бәрекелді, шындық сыры осындай болу керек қой деп бір серпіліп қалдық.

«Бізді де сүйгем бар екен» дерлік өткен күннің асыл белгісіндей абзал арумен кездесу кімнің көңіл өрісін кеңітпейді. Ақын өз өкініші, өз жұбанышы арқылы бүкіл оқушы жұртшылықтың көңілінен шығып отыр, аудармашы да ұлы ақынның туындысын дәлме-дәл көрсете білген. Поэманың аяққы кезінің әр жерінен дәмі жүрекке дем берген кейбір шумақтарын алып романс құрасақ былай түседі екен:

«Қызарып атқан таң ба бұл?

Көкжиек өртке ұқсайды.

Сепкендей елес жанға нұр,

Жақсылық сезім ұштайды.

Балдырған бала кезіміз,

Қоштады күзгі гүл алаң.

Жарасты ынтық сөзіміз

Он алты жасар екі адам.

Тағы да елге келемін,

Шілденің түні еркелі.

Арбада жеңіл желемін,

Самал жел мұңын шертеді.

Көзтаным есік тұр жолда,

Он алты жаста ем, үмітті ем.

Ақ көйлек албырт қыз сонда.

Елжіреп еді: «ұмыт» — деп.
Айтпасқа жетпес әліміз,
Бейнесі өшпес жан екен.
Жас күнде сүйдік бәріміз,
Бізді де сүйген бар екен».

Қандай тамаша романс десеңші, бұл аудармашының үлкен жетістігі. Тіпті аударма деуге де қимайсың. Өнге қосу әрине, композиторлардың ісі.

Евней Арыстанұлы нақ осындай аршынды қадамдардан кейін Джон Флетчердің «Испан соғысын» аударып, ол жорықтан да жеңіспен оралып, Шекспир әлеміне сапар шекті. Қазақ ақыны В. Шекспирдің ең ауыр трагедияларының бірі «Макбетті» аударып үлкен жетістікке жетті. Аласапыран күрделі де қиянкескі уақиғаларды сипаттау драматургиялық шеберлік пен тілге өрнектеу онай сауда емес, әсіресе көркемдік жағына баса қарап, көз тойып, құлақ құрышы қанардай еткен жерлері көп-ақ. Жалпы аударма сәтті шықты.

Шотландияның королі Дунканға келіп, қолбасшысы әрі оның туысы Макбет:

«Патшаның адал қиялы болып,
Көппен бірге қосылып,
Намыс пен ілтипатқа лайықты,

Қайрат көрсету біздің ісіміз» — деген-де Макбет сияқты әрі туысы, әрі қолбасшысы Бамко:

«Мен де Макбет сияқты алма ағашын һәм оның жемісін өзіңізге дайындағанмын» — дейді. Ақыры Макбет корольді өлтірді. Ал, Макбет корольді өлтіру азғырындысына көңіл әйелі леди Макбеттің құйрығына тұз салған құйтұрқы ықпалында жүрді. Күнәға батпайын деп, корольге қол саларының алдында тәубаға келгендей жұбайына: «Осымызды қояйық. Ол маған көп жақсылық істеді, әрі халық ардақтайды. Мен де сыйлы күйімде біраз өмір сүрейін дегенде қанпезерлігі қозған, мансапқор леди Макбет:

«Сонда сенің арманың,
Тұрғаннан кейін бір ұйықтап,
Райыңа қайтатын, лепірме мастық болды ғой?
Сөзге батыр, іске жалтақ.
Бүйтіп сүйгенің де құрысын!
Ұмтылсаң асқақ мансапқа,
Тоқтат қалтырап қорқуды,
Достаспас тақ пен қорқақтық,
«Тәттіні татқың, қаттыдан қашқың келеді»,

Болғаның ба сен мысық» — деп қыршаңқы тілмен ашындыра түседі.

Бұл сөздерден кейін Макбет көкірегіндегі жақсылықтың соңғы шырағын сөндіріп залым қаныпезер Леди Макбеттей зайыбына табынған мапсалқорлық жеңген зұлым болып шығады. Е. Бөкетов аударған «Макбет» қазақ сахнасына алғашқы рет Қарағанды облыстық драма театрында тұсауын кесті. Қойылым жемісті болып, жетістікке жетті. Елдің де, аудармашының да қуанышында шек болмады. Өйткені үлкен азаматтың тап осы мезет өмірлік

арманы еді. Спектакальдің Алматыда қойылуы республикамыздың мәдени өміріндегі тамаша құбылыс деп саналды. «Макбет» еліміздің көптеген қалаларында сәтті қойылып болашаққа бет бұрды. Е. Бөкетовтің бұл аудармасы Қазақстанда жарық көрген В. Шекспирдің таңдамалы шығармаларының екі томдығына кіргізілді. Мұхтар Әуезов бастаған, Ғабит Мүсірепов, Хамит Ерғалиев, Әбіш Кекілбаев қостаған шекспиршілердің асыл ортасына Евней Бөкетов те қосылды. Қазақ әдебиетінің даму, өркендеу, өрістеу жолында Евней Арыстанұлы өзінің алтын қазығын осылай қағып кетті. Ғалымдығына паралар тартқан көкейкесті асыл нысанасы да осы еді, абзал азамат ол арманына толық жетті.

Е. Бөкетовтің философиясы өзі айтқандай: «Адамның мүмкіншілігінде шек жоқ, ұлылық жалғасып жатады» деген үлкен ойға орныққан. Ол үшін Абай мен Мұхтар Гете мен Шекспирдің жалғасы, Қаныш, Шоқанның жалғасы. Ал бұл дау тудырмайтын ұғым болса, В. Маяковскийді А. Пушкиннің жалғасы деген де әдебиеттанушы ғалым, ойшыл ғұлама Евней Бөкетов. Бұл ұғымның дау тудырған кездері де болды, бірақ Маяковскийдің поэзиясындағы алғашқы жас беймелер Онегиннің жалғасы деген дерегін қазақ әдебиеттанушы ғалымы, тамаша аудармашы ақыны Е. Бөкетов тайға таңба басқандай етіп дәлелдеп берді. Сондықтан бұл ерекше шешім, Евней айтқан сара жол, дара ұғым оның заманымыздың көкірегі гуманизмге толы үлкен ойшыл перзенті екенін анықтап берді.

Кітаптағы: «Өмір - елес, адам сахнадағы ойыншы», «Мияулап мысық тосып тұр, бақа да көлде бақылдап оған үнін қосып тұр», «Қаны бір арысым, жібермесін намысын»; «Атақ пенен сыйлыққа дағды керек», «Адамның жүзі алдамшы», «Тіліңді тіре тісіңе», «Тәттіні татқың, ащыдан қашқың келеді», «Мықтап ұста тағыңды, тағыңа келер қағынды» — деген сияқты қанатты сөздер аз емес. Бұл мысалдар да тұпнұсқадағы ұлы ойшылдықтың Евней қазақшалаған жалғасы.

Аса көрнекті ғалым, ақ иық ақын, тамаша жазушы, үлгілі аудармашы ғылым мен әдебиеттің терең зерттеушісі Евней Бөкетов бар дарынын туған еліне, қазақ атты қасиетті ұлтына арнады. Сол ұланғайыр еңбектерінің ішінде шоқтығы биік көрініп тұрған жоғарыда аталған аудармалары әлемдік әдеби мұраны меңгеруде кәсіби шеберлікті, көркемдік талантты, шынайы сауаттылық пен мәдениеттілікті айдан анық көрсетіп тұрған үлкен жетістік, ол тамаша қаламгердің жетістігі, ұлтымыздың үлкен мерейі.